

elvezet a presztízsváltozatok és a magyar nyelven való lejegyzés, sőt bizonyos normaszzerű törekvések felé is (192). Az egyik legérdekesebb tanulság az, hogy a tárgyalt nevek 65%-ában nem adatolható a feloldás (192); igaz viszont, hogy az egy adattal szereplő nevek nagy száma torzíthat a valóságos képen.

Az V. fejezet (Hangváltozás, adaptáció, analógia; 195–204) a kérdések sűrűjébe vezet. Nem kevesebről van itt szó, mint annak a mérlegeléséről, hogy a mássalhangzótorlódások feloldása szabályos hangváltozásnak tekinthető-e, vagy a hanghelyettesítéssel rokon jelenség (hangtani adaptáció), amely egészen más megítélést kíván. Abból, hogy a jövevényszavak szókezdő mássalhangzó-kapcsolata az ómagyar kor elején teljesen új jelenség volt, az ugrásszerű feloldás, tehát az adaptáció következne. Az adatok azonban mást mutatnak: mássalhangzó-kapcsolatok akár évszázadokon át fennmaradhattak, váltokozva a feloldást mutató formákkal. A kérdés rendkívüli összetettségét a szerző jól érzékeli. A megoldást abban látja, hogy egyfelől ténylegesen megjelent egy új szótagminta (szókezdő mássalhangzó-kapcsolat), ugyanakkor a korábbi minták is érvényesültek – lényegében tehát ezek analógiájára, másodlagos adaptációval jöttek létre a feloldást mutató alakok.

A könyv irodalomjegyzéke gazdag és sokrétű. Egy címmel egészíteném ki, amely nyelvjárási anyag alapján vet fel rokon kérdéseket: B. LÓRINCZY ÉVÁNAK A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei (Akadémiai Kiadó, Bp., 1979) című művével.

Egészében annak az örömömnek adok hangot, hogy egy fontos kérdés újszerű, átfogó és meggyőző vizsgálatát adja a monográfia. Az az anyag, amely ehhez kiindulópontot jelentett, minden bizonnyal még sokféle hangtörténeti és morfológiai vizsgálat lehetőségét rejti magában.

KOROMPAY KLÁRA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

PESTI JÁNOS, Pécs utcanevei 1554–2004

Kronosz Kiadó, Pécs, 2013. 534 lap

PESTI JÁNOS Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Városfejlesztési Főosztályának megbízásából 2004-ben kezdte írni itt bemutatandó monográfiáját. A 2006-ban elkészült mű kiadására csak késéssel kerülhetett sor.

A korábbi években két nagyvárosunk, Kecskemét és Győr utcaneveit feldolgozó tudományos munka is napvilágot látott. ERDÉLYI ERZSÉBET, G. PAPP KATALIN és PESTI JÁNOS munkái alapján elmondhatjuk, hogy a belterületi helynevek modern vizsgálatának módszerei újfajta megközelítést kínálnak, az utcanévadás kutatásának szempontrendszere érezhetően gazdagodott. Az utcanévadás gyakorlatának leírásán túl, a névadás háttérében lévő indítóokok feltárásán kívül tágabb összefüggések, folyamatok érzékeltetése vált a fő jellemzővé.

PESTI JÁNOS legújabb helynévtörténeti munkája elé Hoppál Péter országgyűlési képviselő írt ajánlást (11). Kiemeli benne, hogy a monográfia névtani, helytörténeti, néprajzi, demográfiai és közigazgatási adatbázisként is hasznosítható, és az utcanévadást is megkönnyíti. Reményét fejezi ki, hogy a kiadvány a honismeret oktatásában is forrásul szolgál majd.

A Szerzői előszóból (12–14) megismerjük a szerző önmaga számára kitűzött céljait: létrehozni a régi és a mai utcanevek adatbázisát, és komplexitásra törekedve elvégezni a nevek névtani elemzését. PESTI JÁNOS ezután megemlíti a monografikus feldolgozás előzményeit, majd összefoglalja újszerű vizsgálódásainak szempontjait és eredményeit.

A monográfia 11 fejezetre tagolódik. Az első fejezet előtt röviden olvashatunk Pécs város nevének eredetéről, névváltozatairól, a névadás történeti vonatkozásairól. A Bevezetőben (17–22) a szerző a feldolgozás céljáról, szerepéről, a kutatás történetéről, a névadatok forrásairól ír. Hangsúlyozza, hogy olyan utcanévi adattár létrehozása volt a cél, amely a gyakorlati hasznosíthatóság követelménye mellett a tudományos kutatások szempontjait is figyelembe veszi. Fontosnak tartja, hogy az utcanevek névrendszerbeli összefüggéseinek feltárása, a névtani elemzés az utcanévtárban felsorolt történeti és élő utcanevek nyelvi sajátosságainak a megértését segíti. Az Utcanévtár használatához szóló útmutató és a benne szereplő rövidítések és jelek magyarázata is itt kapott helyet.

A továbbiakban a kutatás előzményeiről tájékozódhatunk. A baranyai és pécsi helynévkutatásnak immár másfél évszázados múltja van. A témával foglalkozó szerzőknek nagy szerepük volt abban, hogy adatközléseikkel előmozdították a pécsi utcanévadás kutatását. Közzétették a főleg levéltári forrásokból származó utcaneveket, és igyekeztek feltárni az egyes korszakokra jellemző névadás geográfiai, helytörténeti hátterét. PESTI JÁNOS felhívja a figyelmet arra, hogy az eddigi eredmények tették lehetővé, hogy a modern névtudomány szempontjai alapján monografikus feldolgozás készüljön Pécs város régi és mai utcaneveiről.

PESTI JÁNOS irányításával és közreműködésével készült el a Baranya megye földrajzi nevei című kétkötetes, monumentális névadattár, feldolgozván a megye 320 településének helyneveit. E helyen említjük meg, hogy a szerző baranyai mondák és hiedelmek földrajzi kapcsolatát is kutatta, összeállított tájszótárakat, és Pécs városrészeinek helynévtörténeti vizsgálata is az ő nevéhez fűződik. 1990-től hasznosan segíti a pécsi utcanévadás társadalmi és nyelvészeti előkészítését, lebonyolítását, részt vesz a város utcaneveinek tervezésében, gondozásában.

2004-ben kapta azt a feladatot, hogy a közigazgatási állapot szerint érvényes, teljes névadatbázis névtani elemzésével együtt készítsen monografikus feldolgozást Pécs régi és mai utcaneveiről, a névadás motivációinak rendszeréről, az utcanevek nyelvi eszközeiről, a mai utcanevek használatával kapcsolatos nyelvhelyességi gondokról. Ehhez új adatokkal kellett bővítenie a korábbi, 1982. évi névadattárat, és ennek alapján felvázolni azt a történelmi-nyelvi változást, amely Pécs jelenkori utcanévrendszerének kialakulásához vezetett. A kézirat megjelenésének elhúzódnia lehetővé tette, hogy a Függelékben megjelenhessenek a 2005–2011 között alkotott új közterületnevek is.

A pécsi utcanévadás korszakairól (23–76) szóló fejezet bemutatja a pécsi utcanévadás indítékait, illetve azok változásait a névadás korszakai szerint. A szerző a pécsi utcanévadás nyolc nagy korszakát különítette el az 1554–2004 közötti 450 évre vonatkozóan. Több mint 50 oldalon keresztül vizsgálja az egyes korszakokhoz tartozó összes utcanévben a névadás indítékait és ezzel kapcsolatosan a nevek nyelvi (szemantikai) jellegzetességeit.

A korszakokhoz kapcsolódó térképmelléletek jól szemléltetik a városszerkezet alakulását, fejlődését, és lehetővé teszik a régi utcanevek lokalizálását.

PESTI JÁNOS bízik abban, hogy a jövőre nézve is sok tanulsággal szolgál az utcanevadás történetének, a névadás jól elkülöníthető korszakainak bemutatása, és az utcanevtörténet ismeretében talán elkerülhetők lesznek az olyan goromba beavatkozások, amelyek korábban megzavarták Pécs utcanevérendszerét.

Az első korszak ismertetésében átfogó képet kapunk arról, miként jött létre a mai belváros út- és utcahálózata a legkorábbi időkben. A pécsi utcanevek első írásos adatai az 1554-ben készült török adóösszeírásban maradtak ránk. A hódoltság korában (1554–1686) Pécs első írásos (történeti) utcanevei természetes, spontán népi névadással keletkeztek, szoros kapcsolatban voltak az általuk megnevezett településrészrel (*Kis uca, Német uca, Szent Ferenc mahalle*).

A hódoltság utáni korszakban (1687–1804), a 18. századtól Pécssett sorra alakultak a céhek; ennek utcanevi vonatkozásai is vannak: *Schmidtgasse*. Több utcanevi emléke van annak is, hogy ekkoriban szerzetesrendek telepedtek meg a városban. Az 1687-ből származó utcanevek az általuk megnevezett hely akkori sajátosságaira utalnak: török személy lakott a *Dervis bég utcá*-ban, a városkapu felé vezetett a *Siklósi kapu utca*, török fürdő állt a *Fürdő utcá*-ban. Pécssett 1722–1804 között alakult ki a kettős (magyar–német) utcanevérendszer. Az erre az időszakra jellemző szemantikai névtípusok vizsgálata alapján megállapítja a szerző, hogy ebben a korszakban nemcsak az utcák, utcanevek száma nőtt, hanem a névadás során felhasznált új fogalmak, fogalomkörök is hozzájárultak a város utcanevérendszerének szemantikai gazdagodásához.

A hivatalos névadás kezdetének időszakában (1804–1864) a sokféle népi utcanev egyre jobban zavarta a helybélieket a tájékozódásban. A városi közigazgatás szakemberei ezért összegyűjtötték az akkor használt népi utcaneveket, és közülük soknak a hivatalos névként való elfogadását javasolták. 1804-ben a városi magisztrátus végül 78 ilyen utcanevet emelt a hivatalos név rangjára. Az 1804. évi, *Denominatio...* kezdetű irat alapján mód nyílik a 18. század második felében keletkezett népi utcanevek és a helyükre került hivatalos utcanevek összehasonlítására. PESTI JÁNOS a neveket a névadás indítéka alapján 18 szemantikai osztályba sorolta. A típusokba sorolást természetesen aprólékos kutatás előzte meg, így derült ki az is, hogy a „*Kaposvári utca* nem Kaposvár város felé vezet, hanem a *Kaposvári* nevű család háza előtt halad el” (43).

1864-ben zajlott le Pécs második „utcanev-változtatási és névadási” forradalma: az akkori 88 utcanevből 30-at változtattak meg. A korszak (1864–1900) bemutatása tartalmazza e változtatások okait, főbb jellemzőit és fontosabb névtani tanulságait. Érdekes adat, hogy Pécssett 1864 előtt magyar világi személyről nem neveztek el utcát.

A 20. század első felében (1900–1945) Pécs utcanevérendszere megszilárdult. Divat lett a jeles személyiségek emlékének utcanevvel való megörökítése, és új kategória is megjelent az utcanevadásban: a trianoni békét megelőzően Magyarországhoz tartozó települések nevével alakultak utcanevek. Az 1945–1956 közötti időszakban az új utcanevek a szocialista eszmeiség megjelenítői, kifejezői voltak. A szerző kiemeli Rajk László belügyminiszter polgármesterekhez írt levelének hatását: az ideológiai harc erőszakosan és tudatosan megszakította Pécs utcaneveiben a névkontinuitást. Nem meglepő, hogy a következő évtizedekben (1956–1991) a helyi lakosság egyre inkább ragaszkodott a régi utcanevek visszaállításához. 1990-ben jött létre Pécssett a város utcanevbizottsága. PESTI JÁNOS előterjesztése alapján megállapodás született arról, hogy az esedékes utcanevérendezést

egységes elvek szerint kell végrehajtani. 1991-ben ennek szellemében került sor 103 közterületi név megváltoztatására.

A Mai utcaneveink névtani (nyelvi) elemzése című fejezetben (77–98) 1264 utcanévet vizsgál a szerző a neveket alkotó elemek szemantikai funkciói alapján, illetve aszerint, hogy a névadás milyen nyelvi eszközökkel valósult meg. A nevek csoportosításához nagy helyismeretre, kutatómunkára volt szükség, hiszen például kevésbé ismert, hogy a *Felsőhavi utca* Szűz Máriáról kapta a nevét (ennek magyarázata, az Érdy-kódelexben található eredetmonda az Utcanevtárban is helyet kap), a *Sánc utca* mellett várárok haladt el, a *Sörház utca*-ban pedig egykor sörgyár működött. Érdekesség a szemantikai osztályok között az ún. extrém utcanevek alkategória, melybe például az *A utca*, *R utca*, *Ezis utca*, *Névtelen utca* tartozik.

A magyar helynévkutatás egyik különleges és lezáratlan kérdésköréhez tartozik a helynévadás modelljeinek vizsgálata. A jövőbeni utcanévkutatásra minden bizonnyal kiható újdonsága a monográfiának, hogy a szemantikai elemzés eredményeit figyelembe véve kidolgozta a pécsi utcanévadás alapmodelljeit. PESTI szerint érdemes kiemelten foglalkozni azzal, hogy az elnevezők milyen külső és belső indítékok alapján adtak nevet egy-egy belterületi helynek. Ehhez pedig szükségesnek érzi, hogy a funkcionális-szemantikai elemzés során bemutassa azokat az alapmodelleket, amelyek a névadás szemléleti alapjául szolgáltak. Az utcanévadás modelljeit szemléltető sematikus rajz a Függelékben található.

A kutatás kitér a metonimikus és a metaforikus névadás áttekintésére és a különböző névtípusok megterheltségére is. Megállapítja, hogy bár még mindig nagy a személyekről elnevezett utcák száma (27,54%), gyarapodott a motivált nevek száma.

A nyelvi elemzés a továbbiakban az utcanevek névszerkezeti és lexikális-morfológiai sajátosságainak vizsgálatára tér ki, szem előtt tartva azt, hogy a kutatási eredmény fontos adatokat szolgáltat az utcanévadás normáját megjelenítő modellek megértéséhez. A névadás nyelvi eszközei négy fő típusba sorolhatók, s ez a négy típus egyúttal modell értékű, ugyanis a névadás során ide tartozó névminták alapján történik a legmegfelelőbb nyelvi eszközök kiválasztása. A névadás nyelvi eszközeit reprezentáló modell is a Függelékben található. Névkuriózum az *-i* képzővel ellátott, háromszoros minősítő jelzős előtagú városrésznév: *Alsókismélyvölgyi út*. A fejezetben olvashatunk az utótagok megterheltségéről is, és javaslatokat arról, milyen névszerkezetű utcaneveket lenne szükséges megváltoztatni (pl. *Nagypostavölgy felső út*).

A monográfia negyedik, Az utcanévadás nyelvsztétikai szempontjairól címet viselő fejezetében (99–106) újfajta elemzési módszerekkel kísérletezik a szerző. Komplex módon vizsgálja az utcanevek terjedelmét, ritmusát és hangulati értéküket. Kitér arra, hogy új utcanevek tervezésekor a névterjedelemre is tekintettel kell lenni. 323 név ritmusképletének alapján sikerült az utcanevek ritmikai sajátágaiban kimutatnia egy rendszert, amely részrendszerekből tevődik össze; a „ritmusrajzok” adattára a Függelékben található. A névhangulat forrásait a szerző az utcanevek fonetikai alkata, a hangok kapcsolódása alapján kutatja, és a névhangulat változásának lehetséges okait is körüljárja. A monográfiát áthatja a szerző és Pécs város értékei közötti szoros érzelmi kapcsolat, az értékmentő, értékővő magatartás a nevek kapcsán is. Ezért mivel PESTI JÁNOS szerint a közterületnevekhez kapcsolódó névhangulatot magas művészi fokon a költemények közvetítik számunkra, néhány névcikkben versek is olvashatók (pl. Weöres Sándor-versrészlet a *Málomi út* névcikkében).

A monográfia következő fejezeteiben olvashatunk az utcanévhasználat nyelvhelyességi kérdéseiről (107–110), az utcanevekkel kapcsolatos helytörténetről (111–116) és az utcanévadás jövőbeli feladatairól (117–118). A könyv valamennyi fejezetében, sőt az Utcanévtárban is találunk utalásokat emellett az utcanévadás jövőbeli feladataira is. A szerző a *Lenke utca* címszónál felhívja a figyelmet arra, hogy „javasolni kell, hogy a figyelmetlenségből, elírásból adódott helytelen névformát (*Lenke utca*) a névadó bizottság mielőbb *Lenkey János utca* névre változtassa.” (A Függelékben szereplő új közterületnevek listájában olvashatjuk, hogy a helyreigazítás 2007-ben meg is történt.) Emellett a szerző fontosnak tartotta egy rövid fejezetben is felsorolni a fontosabb teendőket, köztük azt, hogy el kellene készíteni a város védelemre méltó utcaneveinek jegyzékét.

A könyv legerjedelmesebb része a több mint 300 oldalas Utcanévtár (119–422), mely betűrend szerint tartalmazza a 2004. évi közigazgatási állapot szerint érvényes, teljes utcanév-adatbázist. A névcikkek felépítése logikus és könnyen értelmezhető. A szócikk elején áll a mai hivatalos név. A közterületi hely neve után következik a név helyének meghatározása, a lokalizálást biztosító mondatban szerepel az adott városrész neve, ahol az utca található, valamint a szomszédos vagy a közeli utcák nevei. Szögletes zárójelbe téve a mai névhez tartozó történeti utcanevek felsorolása következik, jelezve azt is, hogy a névre mely évből van adat. Indexszám utal az írásbeli nevek forráshelyére.

Ezt követik a név által megnevezett hely korábbi és mai állapotára, történetére vonatkozó megjegyzések, amelyek az utca egykori lakóinak nemzetiségére, nyelvére, iparosaira, nevezetes épületeire és személyiségeire, valamint az utca kialakulására vonatkoznak. A szerző hangsúlyozza, hogy ezek a helytörténeti és névtani szempontból egyaránt fontos tények magyarázatul szolgálhatnak az egyes utcanevek kialakulásához, motivációs hátteréhez és a nevek változásához.

A személyekről elnevezett utcák szócikkeiben megtalálhatók a névadó életrajzának fontosabb adatai, köztük Péccsel való kapcsolata is. Az *Ady Endre utca* szócikkből például megtudjuk, hogy Ady „1908 és 1912 között járt Péccset egy Nyugat-felolvasás okából”. Az Utcanévtár külön érdeme, hogy a „népi” szóhasználatot is jelzi: az *Abaligeti út* népi szóhasználatban *Orfűi út*, a *Malomcseri út* népi neve *Takarodó út* stb. A szócikkek a névbokrokra is felhívják a figyelmünket: „A régi *Ürög* központjától DNY-ra eső szőlő-hegyre hét olyan út vezet, amelyben madárnév szerepel”(166) stb.

A több mint 20 lap terjedelmű irodalomjegyzék után következik a Függelék (453–495), melynek tartalmára ismertetésem során már többször kitértem. A különböző korszakok névtípusait, a pécsi utcanévadás modelljeit és a mai utcanevek jellegzetesebb ritmusformáit bemutató táblázatokon kívül a Pécsi Naplóban megjelent, a témához kapcsolódó NÉMETH BÉLA-tanulmányok és a Dunántúlban megjelent CSERKÚTI ADOLF-cikkek kapnak itt helyet. Az utánuk található utcanévjegyzékek segítségével könnyen és gyorsan áttekinthető egy-egy korszak utcanévrendszere, az utcanévváltozások listái pedig a régi, a megváltozott és az újabb utcanevek azonosításában fontosak.

PESTI JÁNOS monográfiája kiemelkedik tartalmi sokszínűségével, gazdag névanyagával, tudományos hitelességével és színvonalas megjelenésével. Az olykor előforduló szubjektív értékelések, vélemények még tovább színesítik a fentiekből következően amúgy sem száraz adatgyűjteményt. A szerző leendő olvasóihoz való viszonyulása is példaértékű. Egyértelmű utalásokkal, megértést segítő magyarázatokkal, tárgyyszerűen, de közérthető nyelven és olvasmányos stílusban adja elő mondandóját. A gondosan és logikusan szerkesztett munkában térképek, táblázatok, utcanévjegyzékek segítik az olvasót a névrendszertani

összefüggések felfedezésében, valamint a régi és a mai utcanevek kapcsolatainak felismerésében. A kötetet Pécs utcáiról készült számos régi és mai fénykép illusztrálja.

A szerző munkamódszere kiválóan reprezentálja a névtudomány komplexitását, felhívva a figyelmet arra, hogy a tulajdonnevek sajátosságait erős interdiszciplináris vonatkozásokkal kell kutatnunk. A nyelvi adatok összegyűjtése, tudományos rendszerezése és elemzése nem öncélú PESTI JÁNOS kutatásában: monográfiáját átszövi a városhoz való ragaszkodás és az az életcél, hogy megszerzett ismereteit terjesztenie kell. A nyelvészeti modelleket, a névadatokat, a kutatási eredményeket eszközként használja fel arra, hogy jobban megismerjük a város történelmét, egykori és jelenkori lakóinak életét.

Kutatásának eredményei a belterületi helyneveknek a nyelvészeti szakirodalmát nemcsak gazdagítják, hanem további városok utcaneveiről írandó munkáknak is követendő példát adnak mind módszereit, mind hitelességre való törekvését, mind stílusát, mind kivitelezését tekintve. Erre a nagyszabású monográfiára joggal lehetnek büszkék Pécs lakosai, ahogyan e munka tudományos igényességéről méltán ismert, ám kutatási tárgyához fűződő érzelmeit sem titkoló szerzőjére is.

VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR, Nyelvhasználat a térképeken (Erdély, 19. és 20. század)

Presa Universitară Clujeană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2013. 210 lap

1. A térképi névírás elméleti és gyakorlati ismeretei, történeti vonatkozásai magyar nyelven eddig csak kisebb publikációkban (folyóiratcikkekben, kéziratok jegyzetekben, könyvrészletekben) jelentek meg. Annak ellenére szorult háttérbe ez a nyelv-, a földrajz- és a térképtudomány határán található terület, hogy az utóbbi évszázadokban egyértelműen a térképek jelentették azt a legfontosabb kommunikációs eszközt, amelyen keresztül a legszűkebb környezetünkön kívüli világ helyei feltárultak, a térképek nevei befolyásolták a világról szerzett ismereteinket, és alakították névkompetenciánk helynévi részét. BARTOS-ELEKES ZSOMBOR könyve mind ez ideig a téma első monográfikus feldolgozása. Úttörő vállalkozás, amelyet az tett lehetővé, hogy geográfusként és térképészként is erős affinitása van a helynevek nyelvi, nyelvészeti megközelítéséhez, és ahhoz is, hogy a folyamatokat az egyes korszakok alaposan feltárt politikai, közigazgatási viszonyaiba ágyazva tárgyalja.

Akár természetesen is vehetjük, hogy a tárgyalt munka Erdélyben született, hiszen Erdélyben a helynevek használatára az eleve sokszínű nyelvi-etnikai viszonyokon túl a többszöri hatalmi és ideológiai változások erős bélyeget nyomtak, a névanyagot a jelenre kihatóan örökös mozgásban tartották – szükségtelenül: a nevek hatalmi játszmák eszközeivé váltak. Az olvasó képet kap arról, hogy a térképi nyelvhasználat milyen elvi és gyakorlati megfontolások mellett tud rendeltetésének megfelelni, de arról is, hogy milyen visszaélésekre ad lehetőséget, és hogyan tükrözi egy-egy korszak társadalmi